

**Katedra matematiky
PF UJEP**

Aritmetika s didaktikou I.

KM1 / 0001

Přednáška 03

Operace v množině, vlastnosti binárních operací

O čem budeme hovořit:

- zavedení pojmu operace
- binární, unární a další operace
- vlastnosti binárních operací

Zavedení pojmu operace

Příklad binární operace - sčítání

Při sčítání přirozených čísel je ke dvojici libovolně zvolených čísel (tzv. sčítanců) jednoznačně přiřazen výsledek (tzv. součet).

Například:

$$2 + 3 = 5 \quad \text{.....} \quad [2 ; 3] \rightarrow 5$$

$$4 + 2 = 6 \quad \text{.....} \quad [4 ; 2] \rightarrow 6$$

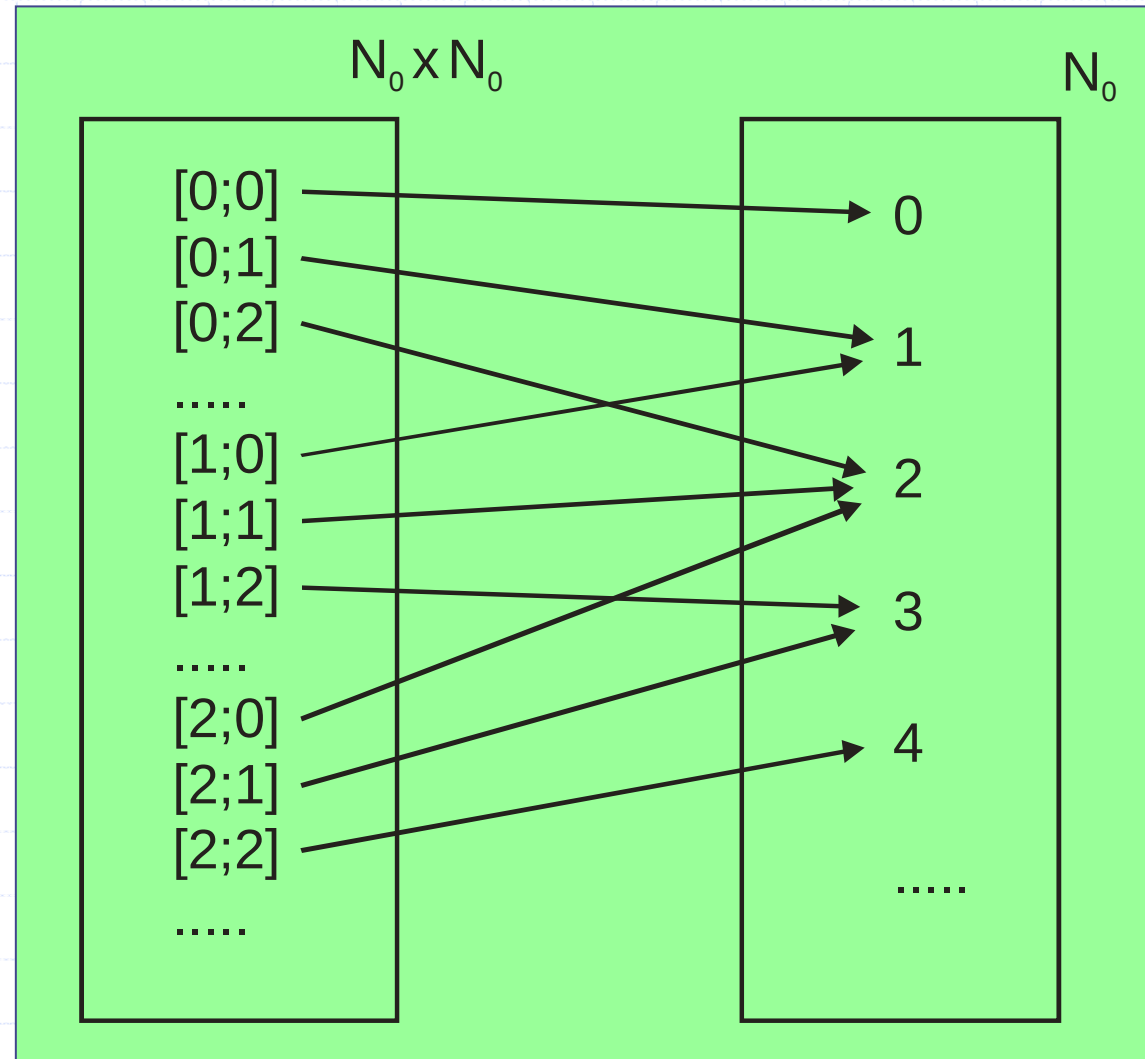
$$9 + 0 = 9 \quad \text{.....} \quad [9 ; 0] \rightarrow 9$$

$$12 + 9 = 21 \quad \text{.....} \quad [12 ; 9] \rightarrow 21$$

atd.

Příklad binární operace - sčítání

Operaci sčítání
přirozených čísel
tedy můžeme
chápat jako
určité zobrazení
kartézského
součinu $N_0 \times N_0$
na množinu N_0 .

Definice binární operace

Binární operací v množině M nazýváme zobrazení z kartézského součinu $M \times M$ do množiny M .

Příklady:

Binární operace násobení přirozených čísel je zobrazení množiny $N_0 \times N_0$ na množinu N_0 .

Binární operace odčítání přirozených čísel je zobrazení z množiny $N_0 \times N_0$ na množinu N_0 .

Binární operace dělení přirozených čísel je zobrazení z množiny $N_0 \times N_0$ na množinu N_0 .

Další binární operace

Příklady:

- konjunkce (disjunkce, implikace, ekvivalence) dvou výroků
  - průnik (sjednocení, rozdíl) dvou množin
  - střed dvojice bodů
  - největší společný dělitel dvou přirozených čísel
  - umocňování přirozených čísel
- atd.

Další druhy operací (unární operace, atd.)

Definice ternární operace

Ternární operací v množině M nazýváme zobrazení z kartézského součinu $M \times M \times M$ do množiny M .

Příklady:

- největší společný dělitel tří přirozených čísel,
  - těžiště trojice bodů,
  - aritmetický průměr tří reálných čísel,
- atd.

Definice unární operace

Unární operací v množině M nazýváme zobrazení z množiny M do množiny M .

Příklady:

- číslo opačné k celému číslu,
  - číslo inverzní k racionálnímu číslu,
  - osová souměrnost bodů,
- atd.

Vlastnosti binárních operací

Motivační příklad

U binárních operací je důležité, zda je operace zobrazením **(celé) množiny $M \times M$ do množiny M** , nebo pouze **z množiny $M \times M$ do množiny M** .

V prvním případě je výsledek operace definován pro libovolnou dvojici $[x ; y] \in M \times M$ a je prvkem množiny M , v druhém případě není některým dvojicím $[x ; y] \in M \times M$ přiřazen obraz z množiny M .

Příklad:

Učí-li se děti sčítat například jen v množině $M = \{1;2;3;4;5\}$, je operace sčítání v M tzv. **neúplná**.

+	1	2	3	4	5
1	2	3	4	5	
2	3	4	5		
3	4	5			
4	5				
5					

Definice úplnosti binární operace

Binární operaci $\square$ v množině M nazýváme úplnou právě tehdy, když platí

$$(\forall x, y \in M)(\exists z \in M) \ x \square y = z .$$

Příklady:

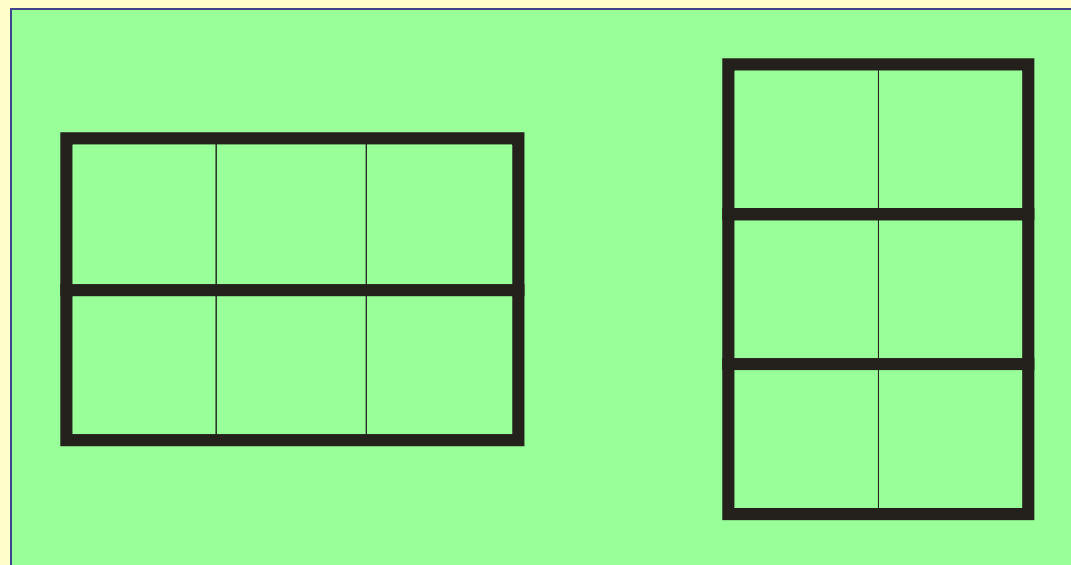
- operace **sčítání** je úplná v N_0 ,
  - operace **odčítání** není úplná v N_0 ,
  - operace **odčítání** je úplná v Z ,
- atd.

Motivační příklad

Při nácviu násobení přirozených čísel se děti učí, že výsledek nezávisí na pořadí činitelů, například

$$2 \cdot 3 = 3 \cdot 2 .$$

Tento fakt můžeme odůvodnit na „modelu násobení“:

V těchto situacích užíváme tzv. **komutativitu násobení**:

$$x \cdot y = y \cdot x$$

Definice komutativnosti binární operace

Binární operaci $\square$ v množině M nazýváme komutativní právě tehdy, když platí

$$(\forall x, y \in M) \quad x \square y = y \square x .$$

Příklady:

- operace **sčítání** je komutativní v N_0 ,
  - operace **odčítání** není komutativní v N_0 ,
  - operace **střed dvojice bodů** je komutativní,
  - operace **průnik** je komutativní,
- atd.

Motivační příklad

Při nácviku sčítání přirozených čísel „přes desítku“ naučíme děti rozkládat čísla na dva sčítance, a pak postupujeme například takto:

$$8 + 7 = 8 + (2 + 5) = (8 + 2) + 5 = 10 + 5 = 15$$

Užíváme přitom tzv. **asociativitu sčítání**:

$$x + (y + z) = (x + y) + z$$

Definice asociativnosti binární operace

Binární operaci $\square$ v množině M nazýváme asociativní právě tehdy, když platí

$$(\forall x, y, z \in M) \quad (x \square y) \square z = x \square (y \square z).$$

Příklady:

- operace **sčítání** je asociativní v N_0 ,
  - operace **odčítání** není asociativní v N_0 ,
  - operace **umocňování** není asociativní v N_0 ,
  - operace **sjednocování** je asociativní,
- atd.

Motivační příklad

U některých binárních operací v množině M existuje jistý význačný prvek v množině M s touto vlastností:

„je-li tento prvek jedním z operandů, pak vůbec neovlivňuje výsledek operace, tj. výsledek je vždy roven druhému operandu“.

Příklad:

U sčítání přirozených čísel je takovým prvkem nula, protože $5 + 0 = 5$, $12 + 0 = 12$, $0 + 4 = 4$, atd.

Budeme říkat, že číslo 0 je **neutrálním prvkem** operace sčítání přirozených čísel.

Definice neutrálního prvku binární operace

U binární operace $\square$ v množině M budeme nazývat prvek n neutrálním prvkem právě tehdy, když platí

$$(\forall x \in M) \quad x \square n = x \quad \wedge \quad n \square x = x .$$

Příklady:

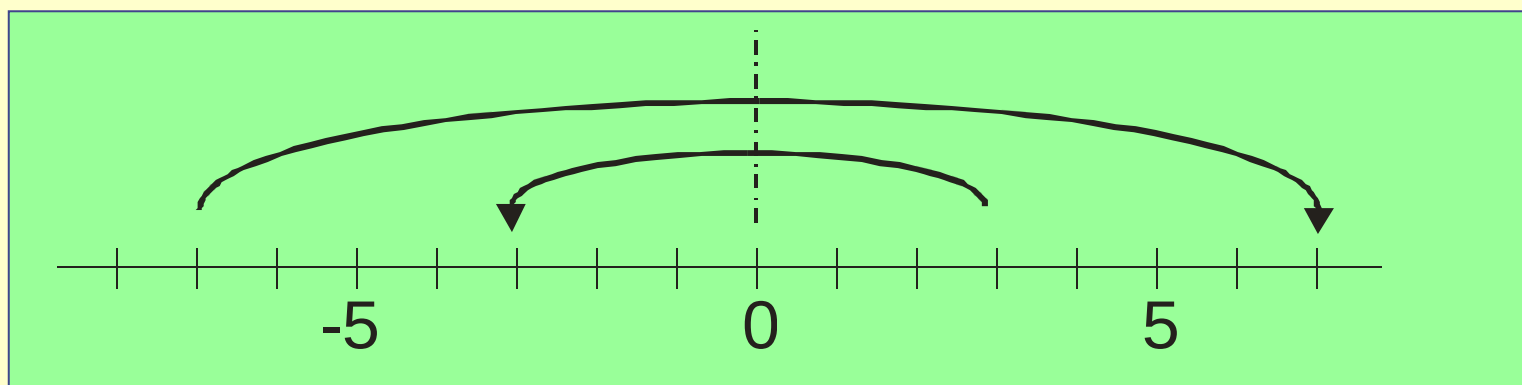
- u operace **sčítání** v $\mathbf{N}_0$ je neutrálním prvkem 0,
- operace **odčítání** v $\mathbf{Z}$ nemá neutrální prvek,
- u operace **sjednocení** je neutrálním prvkem $\emptyset$,
atd.

Motivační příklad

U některých binárních operací v množině M , které mají neutrální prvek, můžeme často k prvku $x \in M$ nalézt (obecně) jiný, tzv. **inverzní prvek** $x' \in M$.

Výsledkem operace s těmito prvky je neutrální prvek.

Příklad: U sčítání celých čísel je neutrální prvek 0 a tedy k číslu 3 je inverzním prvkem (-3) , protože $3 + (-3) = 0$, k číslu (-7) je inverzním prvkem 7, protože $(-7) + 7 = 0$, k číslu 0 je inverzním prvkem 0, protože $0 + 0 = 0$, atd.

Definice inverzních prvků binární operace

U binární operace $\square$ v množině M s neutrálním prvkem n budeme nazývat prvek x' inverzním prvkem k prvku x právě tehdy, když platí

$$x \square x' = n \quad \wedge \quad x' \square x = n.$$

Příklady:

- u operace **sčítání** v $\mathbb{Z}$ je k číslu 3 inverzním prvkem číslo (-3) ,
- u operace **násobení** v $\mathbb{Q}$ je k číslu 3 inverzním prvkem číslo $1/3$,

atd.

Motivační příklad

V aritmetice čísel je často používáno dobře známé pravidlo o „roznásobování závorky“.

Příklad:

Máme-li z paměti vypočítat součin $3 \cdot 12$, postupujeme v myšlenkách takto:

$$3 \cdot 12 = 3 \cdot (10 + 2) = 3 \cdot 10 + 3 \cdot 2 = 30 + 6 = 36$$

Zde používáme tzv. **distributivitu násobení vůči sčítání**, tedy platnost vztahu

$$x \cdot (y + z) = x \cdot y + x \cdot z$$

Definice distributivnosti binárních operací

Necht' jsou dány dvě binární operace $\square$ a $\#$ v množině M . Budeme říkat, že operace $\#$ je distributivní vzhledem k operaci $\square$ právě tehdy, když platí

$$(\forall x, y, z \in M) \quad (x \square y) \# z = (x \# z) \square (y \# z) \wedge \\ \wedge z \# (x \square y) = (z \# x) \square (z \# y).$$

Příklady:

- násobení je distributivní vzhledem ke sčítání,
- sčítání není distributivní vzhledem k násobení,
- sjednocení je distributivní vzhledem k průniku, atd.

Děkuji za pozornost

